

Istorijos 2021.11.25 17:05

Sukrečianti tremtinės istorija: 19-os tapo politine kaline, o į Lietuvą grįžo tik po 75-erių metų 1043

Liana Binkauskienė, LRT.lt
2021.11.25 17:05

Vanda Valiūtė / L. Binkauskienės ir asmeninio albumo nuotr./LRT.lt koliažas

Visuomenininkai Arvydas Kulikauskas su žmona Nina Večer neseniai padėjo pasiekti Lietuvą tremtinei Vandai Valiūtei. Gimusi ir augusi Lietuvoje, vėliau likimo nublokšta į Sibirą, ten ji praleido beveik visą savo gyvenimą. Iš kaimelio, kuriame dažnai net elektros nebūdavo, devyniasdešimt ketverių metų

aA

senolė į Lietuvą grįžo po 75-erių metų ir įsikūrė globos namuose.

Spėjama, kad Vanda – paskutinė gyva tremtinė, likusi Sibire

Sutuoktiniai Arvydas Kulikauskas ir Nina Večer gyvena Irkutske (Rusijos Federacija) ir jau ne vienus metus padeda lietuvių palikuoniams, likusiems tame krašte, surasti jų artimuosius, gimines, kurie dar yra gyvi Lietuvoje, o tiems, kurie nori, – iš Sibiro sugrįžti į Lietuvą.

Tremties ir represijų tema šiems žmonėms yra labai artima, svarbi ir aktuali. Arvydo tėvas buvo partizanas, tremtinys, Ninos giminaičių likimus taip pat paženklino sovietinės represijos.

„Su Vanda susipažinome, kai pradėjome tyrinėti Centrinio Chazano (Centralnyj Chazan) Irkutske, Zimos rajone, kapines: užsiėmėme lietuvių palaidojimo vietų atkūrimu šioje srityje“, – pasakojimą pradeda Arvydas. Kaime yra dvejys labai didelės kapinės.

Pasak Arvydo, 1948 m., Lietuvą apėmus didžiosioms represijoms, į Zimos rajoną, kaip ir į kitus Sibiro rajonus, buvo atvežta nemažai lietuvių. Vien tik į Centrinį Chazaną buvo ištremta apie 400 lietuvių.

Jis pasakoja, kad šiose kapinėse lietuvių palaidojimo vietas dažniausiai žymi katalikiški kryžiai – maždaug penkių metrų aukščio, rankų darbo, padaryti iš maumedžio, pačios tvirčiausios medienos, tokie, kokie kadaise buvo statomi Lietuvoje, Žemaitijoje. Ant kryžių yra nukryžiuotasis. Lietuvoje sovietiniais metais tokius kryžius buvo draudžiama statyti, tad jų beveik neišliko. Šie kryžiai yra kultūrinis paveldas.

Vandos Valiūtės artimųjų kapai Sibire / Asmeninio albumo nuotr.

Pagal šiose kapinėse esančius medinius kryžius Arvydas spėja, kad daugiausia čia buvo atvežta lietuvių iš Žemaitijos.

„Pradėję tvarkyti kapines kartu ieškojome, ar kas dar liko gyvų grynakraujų lietuvių šiose vietovėse iš tų trėmimo į Sibirą laikų. Radome tik Vandą. Kiti jau negrynakraujai likę. Taip išeitų, kad Vanda paskutinė gyva tremtinė, politinė kalinė, likusi Sibire“, – dalijasi pastebėjimais Arvydas.

Devyniolikmetė pripažinta politine kaline

Ninai ir Arvydai tyrinėjant genocido centro archyvą pasisekė rasti duomenis apie Vandos Valiūtės šeimą. Pamažu susipažino su jos istorija.

O Vandos gyvenimo kelias – labai sudėtingas ir sunkus.

„Ne visi dokumentai yra išlikę, o likusius – sunku rasti. Išlikusiuose archyvuose dokumentuose tardytojai užrašė, kaip jiems norėjosi arba kaip liepė“, – pasakoja Arvydas.

Vanda Valiūtė gimė 1927 m. vasario 19 d. Karužiškėse, Tauragės apskrityje, valstiečių šeimoje. Baigė keturias Liaudies mokyklos klases.

Kaip pasakoja Arvydas, Vandos tėvas Jonas Valius (g. 1901 m.) prie visų valdžių (prie sovietų ir prie vokiečių) dirbo valdytoju pasiturinčio lietuvio ūkyje. Kai prasidėjo areštai ir lietuvių trėmimas, J. Valius 1945 m. vasarį buvo areštuotas. Vežamas į apklausą jis pabėgo ir pasislėpė miške, tapo partizanu.

Vanda Valiūtė jaunystėje / Asmeninio albumo nuotr.

Taigi, nuo 1945 m. vasario iki 1946 m. gruodžio 26 d. jis buvo partizanu. Vanda, vyriausia dukra Valių šeimoje, tapo partizanų ryšininke. Vandos brolis Viktoras (g. 1929 m.) taip pat tapo Žemaičių apygardos partizanu, jis turėjo slapyvardžius Dobilas, Žaibas.

Tuo metu buvo išleistas miško brolių išviliojimo iš pagrindžio įsakymas, jis skelbė, kad savanoriškai išėję iš miško partizanai nebus tremiami.

Vandos įkalbėtas tėvas grįžo namo ir jį suėmė. Kartu su juo 1946 m. suėmė ir Vandą. Tėvas ir dukra buvo nuvežti į kalėjimą Klaipėdoje. Ten kankinami, šaldami ir badaudami, prasėdėjo beveik metus, iki 1947 m. rugsėjo 15 d.

Tėvą pripažino partizanu, o devyniolikmetę Vandą – politine kaline. Už pagalbą partizanams ją nuteisė dešimt metų kalėti gulage ir penkerius metus tremties Karagandos srityje. Vanda ilgai sėdėjo kalėjime Džeskazgane, paskui ją permetė į moterų lagerį Kengire. Taigi, Kazachstane ji kalėjo aštuonerius metus.

1948 m. suimtas buvo ir Vandos brolis Viktoras. Jam skyrė dvidešimt penkerius

metus kalėjimo Kolymos gulago lageryje (Magadanas, Berlagas) ir penkerius metus tremties Centriniam Chazane.

Visa likusi Vandos šeima – mama Elena Valienė, brolis Jonas, seserys Albina, Vladislava ir beveik dvejų metų Salomėja 1948 m. ištremti į Sibirą, į Centrinį Chazaną.

Vandos Valiūtės tapytas paveikslas / Asmeninio albumo nuotr.

Darbas lageryje ir „sukombinuotas“ pienas badaujančiai šeimai

Krasnojarsko krašte Sorokino kaime buvo nuteistųjų perskirstymo punktas. Toks laikinas kalėjimas buvo įrengtas didelėje daržinėje be lubų, trikampių stogu, sienose tarp lentų žiojėjo plyšiai, žiemą jie užšaldavo, kelios krosnelės, buvusios daržinėje, beveik nieko nepadėjo. Tokiomis sąlygomis, laukdamos pervežimo, gyveno kalinės, tarp jų ir Vanda.

Be Vandos, čia gyveno dar dvidešimt aštuonios merginos iš Lietuvos. Nors nuteistosios nedirbo, bet kančių buvo daug: kasdienį šaltį, alkį lydėjo patyčios.

Iš Krasnojarsko Vanda pervežama į moterų lagerį Džeskazgane. O šiame lageryje ji jau daug dirbo: plytas gamino, dirbo kanalo statybose, valgykloje, paskui ją pasiuntė į „hosdvorą“ (prie lagerio buvo tokie ūkiai). Vanda ten sodino ir augino pomidorus, agurkus, paskui dirbo pieno ūkyje: ji skaičiavo pieną, tą pieną siuntė į lagerį. Bet ten dirbdama ji kažkaip sugebėjo padėti vienai šeimai,

kurios vaikams trūko maisto: 3–4 litrus pieno jiems parūpindavo.

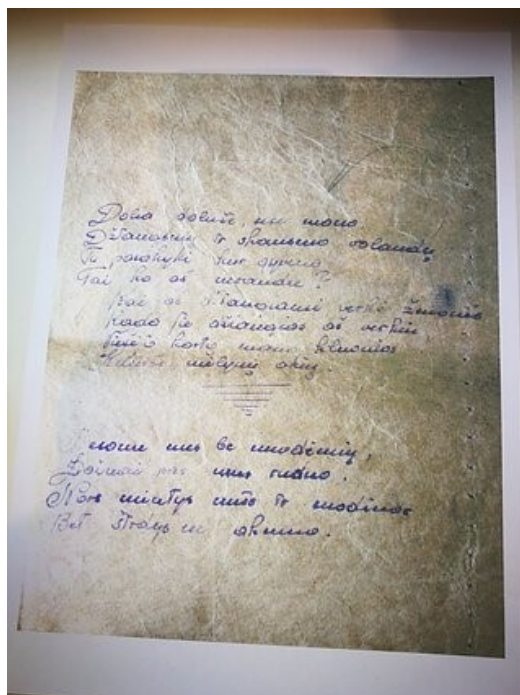

Vandos Valiūtės bloknotai, pasigaminti iš cemento maišų / Asmeninio albumo nuotr.

Kalėjime – bloknotai iš cemento maišų ir piešiniai suodžiais

Vanda, kalėdama Džeskazgano kalėjime, dirbo plytų gamykloje. Iš maišų, kuriuose buvo atvežamas cementas, ji sugebėjo pasidaryti sąsiuvinį: iš maišų išplėšdavo vidurinius lapelius ir iš jų darydavo bloknotus. Tuose savadarbiuose bloknotuose sugulė Vandos dailia rašysena užrašytos Bairono, Puškino, Lermontovo eilės, labai daug rašė lietuviškų eilėraščių, darė vertimus iš rusų kalbos į lietuvių. Rašė gražiai, stulpeliais.

Tarp merginų, su kuriomis Vanda kalėjo Džeskazgano kalėjime, buvo gerų dainininkių. Vanda užrašinėjo ir kalėjimo draugių dainas.

Vandos Valiūtės kalėjime užrašytos eilės / Asmeninio albumo nuotr.

Šie lagerio laikus menantys bloknotai išlikę, juos ir dienoraščius, rašytus lageryje, savo tapytus paveikslus Vanda buvo perdavusi Irkutsko Lietuvių nacionaliniam kultūros centrui „Švyturys“. Dabar šie daiktai iš Irkutsko Arvydo Kulikausko dėka perduoti Okupacijos ir laisvės kovų muziejui Vilniuje ir bus čia saugomi.

Be dainininkių, kalėjime su ja kartu sėdėjo aktorės, dailininkės. Viena latvė išmokė Vandą piešti – nedidelius piešinius ji piešė ant sienų plyta, anglimi, suodžiais. Grįžusi iš lagerio ji ir toliau piešė. Jau gerokai vėliau, sovietiniais metais, ji dirbo apipavidalintoja klube, visas klubo sienas išpiešė, plakatus piešė.

Vandos Valiūtės tapytas paveikslas / Asmeninio albumo nuotr.

2012 m. dalyvavo parodoje su savo paveikslais, tarp II grupės invalidų ji užėmė pirmą vietą, turi garbės raštą. Paveikslų Vanda nekaupė, pasirašiusi kitoje pusėje, mėgo juos visiems dovanoti. Todėl Arvydui jos piešinių ir paveikslų teko ieškoti pas žmones.

Pats didžiausias savamokslės dailininkės darbas – kosmonauto Jurijaus Gagarino skrydis. Šį darbą vežė parodyti platesniam žiūrovų ratui.

Iš kalėjimo – į namus Sibire

Po Stalino mirties Vandos įkalinimą pakeitė lygtinis paleidimas panaikinus tremties vietos pasirinkimo apribojimus. Ji neturėjo teisės grįžti į Lietuvą. Vanda 1963 m. rudenį atvažiavo pas savo šeimą, kuri jau buvo įsikūrusi Centrinio Chazano kaime Zimos rajone Irkutsko srityje. Tėvas buvo nuteistas dešimt metų tremties Centriniam Chazane. Jis buvo ištremtas kartu su šeima 1948 m. Sugrįžo pas tėvus į Sibirą ir Vandos brolis Viktoras.

Šeima gyveno tėvo pastatytame name. Jame iki šių dienų ir buvo įsikūrusi Vanda.

Namas Sibiro kaime, kuriame Vanda Valiūtė gyveno su tėvais / Asmeninio albumo nuotr.

Toliau Vandos gyvenimas pamažu tekėjo sava vaga. Ji dirbo virėja, vėliau, kaip minėta, apipavidalintoja klube. Apie Vandos santuokas žinoma, kad ji buvo ištekėjusi du kartus, bet vaikų nė vienoje santuokoje neturėjo, pavardės nekeitusi.

1978 metais mirė Vandos tėvas. Mama ir dvi seserys irgi atgulė amžinojo poilsio, visi palaidoti Centrinio Chazano kapinėse. Viktoras grįžo į Lietuvą ir palaidotas Lietuvoje (mirė 1964 m.). Brolis Jonas (g. 1941 m.) Irkutske baigė geologiją, dirbo Kolymoje, kur savo bausmės laiką atidirbinėjo jo brolis Viktoras, dabar Jonas gyvena Baltarusijoje.

Vanda liko viena toli nuo Tėvynės, tolimame Sibiro kaime.

Sibire nebuvo kam rūpintis senole

Atėjo laikas, kai vienišai senutei gyvenimas kaime tapo per sunkus. Kaime, anot pašnekovo, belikę 3–4 namai. Visi, kas tik galėjo, išvažiavo, kaimynai grįžo į Lietuvą, liko tik senukai.

Arvydas pasakoja, kad kai tik susipažino su Vanda, puolė jai padėti.

Vanda Valiūtė / Asmeninio albumo nuotr.

„Kaime, kuriame ji gyvena, jau sunku, tai elektros nėra, elektriško kaime negalima surasti, tai medicininio aptarnavimo nėra, socialinio – nėra, radom ją kartą nukritusią, pragulėjo ilgokai, vos atgaivino ligoninėje. Nors kartą per savaitę ir atvažiuoja į tą kaimą gydytojas, bet pakliūti pas jį beveik neįmanoma. O dabar jos troboje ir laidai sudegė, jau du šaldytuvus sudegino. Ji negalėjo net arbatos išsivirti, valgė konservus, krosnis, kaminas užako. Vanda tapo niekam nereikalinga“, – pasakoja apie senolės vargus tolimame Rusijos kaime Arvydas.

Nors namą statė Vandos tėvas, bet nuosavybės Vanda neturėjo – namas priklausė Centrinio Chazano savivaldybei.

„Žinoma, jos charakteris tai ohoho. Senolė netiki daktarais, pati sau gydytoja, kokius sugalvoja vaistus gerti – tokius ir geria. Nuo visų ligų. Be to, senolė – ne pėsčia: mėgsta šokdinti – visi socialiniai darbuotojai išsilaksto kartą pas ją pakliuvę“, – juokiasi Arvydas su Nina.

Vandą Valiūtę 90-mečio proga sveikina Irkutsko Lietuvių nacionalinio kultūros centro „Švyturys“ pirmininkė Julija Kudirkaitė / Asmeninio albumo nuotr.

Pakeliui iš tolimojo Sibiro į Lietuvą sutuoktiniai Arvydas ir Nina su Vanda apsistojo pailsėti Maskvoje, Lietuvos Respublikos ambasadoje Rusijos Federacijoje. Su senole bendravo ir ambasadorius Eitvydas Bajarūnas. Nors senolė kalba rusiškai, bet lietuvių kalbos nepamiršusi ir net stebėtinai puikiai lietuviškai padeklamavo ambasadoriui ne vieną eilėraščio posmą, ir dainas lietuviškas prisimena.

Sugrįžti į Lietuvą tremtinė labai norėjo

Vieną kartą atvykę aplankyti senolės, Arvydas su Nina pasakė, kad ruošiasi vykti į Lietuvą. „Ir aš su jumis važiuosiu“, – sako tada Vanda. Įvertinę visas aplinkybes ir galimybes Arvydas ir Nina ryžosi jai padėti pasiekti gimtinę. Kadangi savo namuose senolė jau negalėjo gyventi viena, jie apgyvendino ją savo sodo namelyje, rūpinosi ja, kol buvo sutvarkyti kelionei reikalingi dokumentai.

Sutuoktiniai pasakoja, kad Vandos bandymų sugrįžti į Lietuvą buvo ir anksčiau.

„Radome dokumentus, kurie liudija, kad 1994 m. jai Šilalėje siūlė butą, bet ji sakė, kad tuo metu neturėjo pinigų. Bet tai turbūt ne visai taip. Vanda tuo metu dar dirbo. Gal norėjo dar likti Sibire ir daugiau užsidirbti. Šilalėje jau jos laukė ir prašė pranešti, kada ji atvažiuos, tuomet būtų įjungę šildymą bute. Anksčiau ji irgi labai norėjo į Lietuvą, bet niekas nepadėdavo jai surinkti dokumentų.

Vanda Valiūtė su LR ambasadoriumi Rusijos Federacijoje Eitvydu Bajarūnu Lietuvos ambasadoje Maskvoje / L. Binkauskienės nuotr.

O dabar, kai mes pasakėme jai, kad ruošiamės važiuoti į Lietuvą, ji ištraukė pluoštą dokumentų. Penkerius metus ja rūpinomės, ir tik dabar ji mums juos parodė. Pasirodo, ji turėjo savo gimimo liudijimą, reabilitacijos dokumentus“, – stebisi Arvydas.

Surinkę viską, ką rado pas Vandą, Arvydas su Nina pradėjo žygius po Rusijos institucijas. Tai pareikalavo daug sveikatos ir geležinės kantrybės, nes čia labai sunku gauti dokumentus, didelė biurokratija. O ir Vanda, užsikabinusi už minties važiuoti į Lietuvą, jos jau nepaleido“, – pasakoja Arvydas.

Kaip tik sutapo, kad į Irkutską spalio pradžioje atvažiavo konsulinė misija iš Lietuvos Respublikos ambasados Rusijoje, tai labai palengvino dokumentų tvarkymą. Nemažai žmonių ir institucijų įsitraukė padėti perkelti Vandą į Lietuvą. Nors Vanda tvirtino, kad jos giminių Lietuvoje nėra, buvo pateikta užklausa ir Lietuvoje rasta giminių. Bet, anot sutuoktinių, niekas nenori rūpintis senolės globa. Dabar ieškoma ryšių su jos broliu Jonu, gimusiu 1941 m.

Tauragė / BNS nuotr.

Lietuvoje Vanda įkurdinta Tauragės Pagramančio savarankiško gyvenimo namuose. Ja rūpinasi Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Tauragės skyriaus vadovas Antanas Stankus, taip pat šiuo metu sprendžiamas tremtinės pilietybės klausimas.

Nina Večer ir Arvydas Kulikauskas toliau tyrinėja Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centro archyve esančius dokumentus. Tikėtina, kad Vandos Valiūtės istorija dar pasipildys naujais atradimais.

Registracija baigta

Deja, nebegalite užsiregistruoti į šį renginį.

TAIP PAT SKAITYKITE